

BORNEMISSZA ANNA

Késő este érkeztek be Váradra a súlyos sebekkel borított haldokló fejedelemmel.

A szerencsétlen II. Rákóczi Györgyöt kis testőrcsapata vágta ki a csata fergetegéből. Az üldöző törökök elől egerutat nyerve, még be tudtak érkezni Váradra. A fejedelem haldoklik, de legalább megmentették a török fogságától és bosszújától, mely nemcsak rémületes, de meggyalázó is lett volna. A szultán haragja félelmetes volt és a legkeményebb megtorlást akarta éreztetni Rákóczival, ki határozott akarata, parancsa ellenére indult el Lengyelországba, koronát és trónt szerezni.

Bécsből is intették a fejedelmet, hagyjon fel a lidérceket kergető, ingoványba vezető álom hajszolásával. Rákóczi csak a svéd királyra hallgat; majd együtt felosztják maguk között a Lengyelország feletti uralmat... A fejedelem özvegy édesanyja, a nagylelkű, emelkedett gondolkozású, kiváló jellemű Lorántffy Zsuzsanna, pataki visszavonultságából eljön az udvarba, Gyulafehérvárra. Hűséges papja, Medgyesi nagytiszteletű uram támogatja. Lorántffy Zsuzsanna az anyai szeretet szavaival, Medgyesi prédikátor uram a vallás igéivel igyekszik a fejedelmet visszatartani a lengyel királyi trón után való hajszától, fiatal felesége, a szép, büszke Báthory Zsófia sem helyesli a dolgot.

De hiába minden. Rákóczi Györgyöt nem lehet visszatartani. Lorántffy Zsuzsanna, mikor hazamegy pataki várába, még egy levélben inti fiát: „A hadakozásnak kezdetét tudja az ember, de a végét csak Isten tudja.”

1657-ben indul el Rákóczi a lengyel koronáért. Meg keli adni: vitéz, bátor férfi és tehetséges hadvezér. Csak éppen a körülményekkel, az eshetőségekkel és lehetőségekkel nem számol. Krakót, Varsót diadalmasan elfoglalja és döntő ütközetre készül, mikor a svédek a hazájukban támadt zavarok miatt hirtelen magára hagyják. A visszavonuló erdélyi se-

reg aztán egyenesen a nagyvezér parancsára ellenük küldött tatár kán seregébe fut, a tatárok a sereg nagyrészét leölik, másrészt Krímbé viszik fogságba. A fejedelem, testőrcsapatával nagy üggyel-bajjal hazajut. A szultán azonnal megfosztja trónusától.

De Rákóczi nem nyugszik bele. Három esztendeig védi magát vitézül, bátran, míg a fenesi csatában véglegesen leverik, a fejedelem halálos sebet kap. Hogyan is mondta Lorántffy Zsuzsanna bölcs levelében?: „a hadakozásnak végét csak az Isten tudja” . . .

Most hát itt a vég, a váradi halálos ágyon. Rákóczi kiterítve fekszik és sokezer magyar, meg erdélyi vitéz ott sínylődik Krímben, török-tatár fogságban.

A Királyhágón túl alig-alig akad ház, hol gyászruhát ne hordanának. Még szerencséseknak hívják azokat, kik nem vesztvén el mindenüket, a foglyokért küldendő váltságdíjat gyűjtik, kuporgatják. Asszonyok eladják minden ékességüket, csakhogy könnyíthessenek fogoly hozzátartozóikon. A tatár murza részletekben is elfogadja a váltságdíjat és akiért pénz jön — ha csekély összeg is, — azzal mindjárt emberségesebben bánnak, mert látják, van odahaza valakije, aki törődik vele.

Így adta el láncát, fülönfüggőjét, gyűrűjét, karkötőjét a tatár rabságban levő Apafi Mihály felesége, Bornemissza Anna is.

Szép, enyhe őszi este borult Apafi Mihály uram ebesfalvi kúriájára. Szeptember tizedikét írtak, de akár május lehetne. Régen láttak ilyen gyönyörű, enyhe őszt, mint az 1661-ik esztendőben.

Bornemissza Anna éppen most érkezett haza kocsiján Kolozsvárról. Ékszereiért, drágaköveiért kapott pénzt már régen kiküldte Krímbé a tatár murzának, mint törlesztést férjének váltságáért. Azóta is mindent odaadott, amit megtudott takarítani, amit úgyszólván saját szájától vont meg. Tudta, mennél gyakrabban jelentkezik pénzzel, annál elviselhetőbb a sorsa férjének. Most éppen jövő évi termését kötötte le, hogy a murza embere, ki évente kétszer jelentkezett a foglyok családjánál, ne menjen üres kézzel.

Egy kis megnyugvással hallotta Bornemissza Anna,

hogy férjének aránylag nincs rossz dolga. A tatár murza látván, hogy fogolytársai becsüléssel, figyelemmel veszik körül Apafit, magához hívatta és beszélgetni kezdett vele. Már jól megértették egymás beszédét — és valahogy közelebb jutottak egymás lelkéhez is. A murza látta, hogy Apafi Mihály mennyire igyekszik mindegyik fogolytársa ügyén-baján segíteni. A keserúséget és haragot, mely bizony gyakran kitört a szerencsétlen, hazájuktól elszakított emberek lelkéből, higgadt, nyájas beszéddel próbálja csillapítani. Jólelkű, emberséges, jámbor szívű férfi volt Apafi Mihály s minden gyöngesége mellett az is maradt élete végéig.

Csakhogy a murza jóindulatának is szegény Bor nemissza Anna adta meg az árát. A tatár vezér úgy gondolta, hogy akit fogolytársai így becsülnek, tisztelnek, bizonyára valami nagy főember lehet odahaza és meglehetősen magasra szabta meg Apafi Mihály uram váltságdíját.

Apafiné még jóformán ki sem piheni az út fáradalmát, már számolni kezd. Összeadja mit küldött ki eddig a tatár murzának? Istenem, mennyi sok van még hátra . . . Teméntelen esztendőök telnek el, míg a váltságdíjat mind letörlesztheti. . . Hosszú, keserves, kínos esztendőök, mialatt elrepül az ifjúság . . . Két öreg, összetört ember találkozik majd egymással, míg végre ki tudja fizetni az ebesi kis birtok jövedelméből férje váltságdíját.

Mert sem ő, sem Apafi Mihály nincsenek megáldva bőségesen földi javakkal. A Bornemisszák ugyan ősi vérből származnak, — Aba Sámuel király feleségének családjából valók, — de hát mindez csak régi dicsőség. Anna édesapja, Bornemissza Pál András, első várkapitánya volt Rákóczi Györgynek, mikor leányát Apafi Mihály feleségül vette.

A kisebbik leány, Katalin, nagy szerencsét csinált. Bánffy Dénes, kolozsvári főkapitány vitte boncidai várába. Bánffy Erdély egyik legdélcegebb, legtehetségesebb, legbüszkébb, leghatalmasabb főura. Anna most arra gondol, milyen régen nem látta hűgát . . . Hiába, a boncidai várkastély nagyon messze esik Apafi Mihály ebesfalvi kúriájától . . .

De Anna igazságos nagy lélek, nem neheztel hűgára. Jól tudja, Katalin nem ura akaratának, elhatározásának. A boncidai kastélyban mindennek úgy kell történni, ahogy Bánffy Dénes rendeli. Bornemissza Anna nagyon jól ismeri sógorát

és olyan világosan látja húga helyzetét, mintha csak ott élne mellette.

Bánffy Dénes . . . Sokáig úgy volt, hogy vele, Annával köti össze sorsát . . . Kedvelték, szerették, becsülték is egymást, de hamar rájöttek, hogy két ilyen kemény koponya, két ilyen erős akarat nem fér meg egymással. Anna látta meg ezt hamarabb és felbontván a jegyességet, a szelíd, engedékeny, emberséges gondolkozású, jószívű Apafi Mihály felesége lett, míg Bánffy Dénes később Anna húgát, a kis Katát szerette meg és éppen olyan zavartalan jó házasságban éltek, mint Anna Apafival, míg annak el nem kellett mennie a fejelelemmel Lengyelországba hadakozni.

Az idő mindent rendbehozott volna, de Bornemissza Anna, a kitűnő emberismerettel rendelkező nő, jól tudta, hogy a két sógor sohasem szívelhette egymást és kerülték a személyes találkozást. Azért láthatta ő is ritkábban kishúgát, kit pedig lelkének teljes erejével szeretett, hiszen elhalt anyjuk helyett ő nevelte, gondozta.

Az őszi alkonyat egyre erősebben ráereszkedik a kis szobára, hol Apafiné asztala előtt ül és sóhajtva nézi az előtte fekvő számadást . . . Mennyi van még hátra? Jaj be sok, milyen teméntelenül sok . . . Most hirtelen megrázkódik, összeszedi magát. Szép magas termete kiegyenesedik, sötét barna szemében az akarat tüze lángol. Arcán már nyoma sincs a kínos vívódásnak, töprenkedésnek.

Nem szabad ilyesmivel időt tölteni, nem szabad ilyesmire időt vesztegetni. Kötelességei vannak.

Életének két célja áll előtte: felnevelni kis fiát és kiszabadítani férjét a rabságból.

Az ajtón kopogtatás hallatszik. Bizalmas, hűséges udvarosa, Zágon Ferenc lép be hozzá.

— Nemzetes asszonyom, Simonffy Pál uram ökegyelme érkezett meg egy török urasággal.

Simonffy jövetelén nem csodálkozik Anna, közeli atyafi, férjének igazi barátja, biztosan erre vezette útja, most betér hozzájuk pihenőre. De a török úr? Mit kereshet az ő portáján? Na, mindegy, vendégszeretettel kell fogadni, hiszen Simonffyval jött.

— Vezesd be az urakat az első szobába.

Pár perc múlva Anna már ott állt vendégeivel szemben. Komoly fejhajtással üdvözölte őket.

— Anna, — kezdte Simonffy, — örvendetes hírrel zavartunk meg ezen a késő estén.

— Mindenképpen örvendezek kegyelmetek látogatásának. És örömöm megsokszorozódik, ha jó hírt hoznak, mert bizony ilyesmit ritkán hall mostanában az ember.

— Engedd meg Anna, — folytatja Simonffy, — hogy a nagyméltóságú fővezér követe, a tiszteletreméltó Feriz bég — és kezével a török úrra mutatott, — mondja el jövetelünk okát. ő a tulajdonképpeni megbízott, engem férjed levél útján kért meg, hogy a nagyvezér követével itt, Ebesfalván fölkeresselek.

— Férjem . . . Mihályom . . . És Anna arca fehér lett. — Csak nincs valami baja? Mondjátok meg gyorsan, ha beteg, ha . . . Mindent, mindent inkább, mint ezt a kínzó bizonytalanságot.

— Mihály testi egészségének semmi fogyatkozása, — nyugtatta meg Simonffy — de látod, Anna . . .

De a máskor olyan higgadt, fegyelmezett Bornemissza Anna most mintha se nem látott, se nem hallott volna.

— Csak nem kínozták meg a fogságban? Hiszen a múlt hetekben küldtem pénzt. És ma megint útnak indítottam az emberemet, azzal, amit össze tudtam szedni.

Ebben a pillanatban Feriz bég előrelépett és tiszta, csengő hangon, magyar nyelven mondta el az üzenetet. (A török tisztok mind kitűnően beszéltek magyarul, ha pár esztendeig itt voltak nálunk.)

— Nagyságos Apafi Mihályné asszony. Üdvözlöm Te Kegyelmedet.

Bornemissza Anna rábámult. Mintha nem jól hallotta volna. A „nagyságos” címzés csak Erdélyország fejedelmének, vagy fejedelemasszonyának jár, senki másnak.

De most újra hallja Feriz bég hangját.

— Nagyságos fejedelemasszony, nyugtasd meg szívedet. Férjed-uradnak semmi baja nincsen, sőt nagy öröm hírhozója vagyok. A felséges padisah, — kinek szándékait és cselekedeteit Allah áldása kísérfje — úgy határozott, hogy férjedet, Apafi Mihályt a fogságból kiereszti és díszes fejedelmi káftánt borítván vállára, Erdélyország trónusára ülteti.

Bornemissza Anna arca már nem sápadt. Méltóságteljesen áll a török úrral szemben és igazi fejedelemlőhöz illő hangja is, tekintete is, mikor felel:

— A felséges szultán választása jó és igaz emberre esett, mikor Apafi Mihályt segíti Erdély kormányzásában és vezetésében. Köszönöm fáradozásodat nemes és tiszteletreméltó bég, légy szívesen látott vendége házunknak.

Feriz bég ámulatában alig bírt magához térni. Később gyakran elmondta barátainak, ismerőseinek:

— A felséges szultán akarata és kegyelme gyakran parancsolt engem küldetésekbe idegen udvarokhoz, de ennél az erdélyi nemes asszonynál soha fejedelmibb teremtést nem láttam. Milyen finom, tapintatos és mégis határozott szavakkal tudta megvédeni férjének, Apafinak uralkodói méltóságát. Én arról beszéltem neki, hogy a szultán kegyelme emelte Apafit trónra, ő pedig a leghódolatteljesebben, de tudatta velem, hogy a szultán ereje csak segítségére van a fejedelemnek Erdély rendbetartására. A vacsoránál — milyen hamar és milyen kitűnő ételeket tálaltatott fel — mégegyszer alkalmat tudott találni, hogy nagyon finoman, de újra kifejtse: Erdély nem hűbéres föld, hanem önálló ország. Boldogan helyezi magát a hatalmas szultán védőszárnyai alá, de Erdély uralkodója nem goszpodár, hanem a rendek által választott fejedelem, úgyhogy Apafit is meg kell még az összehívott országgyűlésnek választani, mert addig nem fogják törvényes uralkodónak tekinteni idehaza.

— Én — mesélte Feriz bég — ámulva hallgattam a szép, komoly erdélyi asszony beszédét és arra gondoltam: bármelyik államférfinak dízére válnék, ha így tudná kifejezni gondolatait, ilyen határozott szavakkal és anélkül, hogy a szultán őfelsége iránt való hódolat ellen bármit is vétene.

Késő éjjel lett vége a vacsorának, mely alatt Anna megtudta, hogy férje a nagyvezér által mellé rendelt díszkísérettel már útban van.

Bornemissza Anna jóéjszakát kíván vendégeinek és maga is visszavonul hálókamrájába, ott megáll aluvó fia, a kis Mihály mellett.

Ha most látja Feriz bég Bornemissza Annát, már nem beszél fejedelmi büszkeségről, méltóságteljes magatartásról,

parancsoló tekintetről. Anna sápadtan áll kis fia ágyánál, összekulcsolja kezét és magában imádkozik:

— Istenem, ki védelmedbe vettél minket, nyomorult szorongatásunkban, ne ereszd el kezünket, most, mikor mindenható akaratod úgy látja jónak, hogy a legmagasabb polcra emelje férjemet. A te segítséged azokkal van, akik nem saját akaratukat, hanem a Tiédet követik. Add Uram, hogy mindig világosan, tisztán halljuk szavadat és soha el ne tévedjünk a Te utaidról. Add, hogy férjem nemes, jó tulajdonságai egyre erősödjenek lelkében, gyöngeségeire pedig féket, zablát tudjon vetni. Ajándékozd meg férjem lelkét erővel, az enyémet alázattal, acélozd meg az ő szívét, tedd minél irgalmasabbá, gyöngédebbé az enyémet, hogy Erdélyt a szebb, boldogabb jövő felé vezethessük.

Megcsókolta a mélyen alvó kis fiút, aztán nyugovóra tért.

Ott bent a vendégházban is lefeküdtek Simonffy, meg Feriz bég, de tudja Isten, semmiképpen sem tudtak elaludni. Az ablak nyitva volt. A hold szinte nappali világossággal árasztotta el a szobát, a csillagok úgy ragyogtak, mintha csak beszélgetni akarnának velük.

Most hirtelen megszólalt Feriz bég és azt mondta Simonffy-nak:

— Effendim, a felséges szultán fejedelmi kaftánt küldött Apafi Mihálynak. Én beszéltem Apafival és csak helyeselni tudom, amit felesége mondott: a padisah bölcs választása jó és igaz emberre esett . . . De látod, mióta ezt az aszszonyt láttam, folyton arra kell gondolnom: az a kaftán voltaképpen Apafi feleségének vállán volna igazi helyén . . . Mit gondolsz a dolgról, effendim? . . . Nem akarsz felelni? Nagyon helyes, hiszen fejedelmedről van szó . . . Azonfelül későre jár az idő, holnap hajnalban indulnunk kell Kolozsvár felé. Csendes jóéjszakát kívánok neked, Simonffy Pál uram . . .

— Jó éjszakát, Feriz bég, — mondta csendesén Simonffy, de nem tudott elaludni. Indulásáig folyton a török hangja

csengett fülében, hogy annak a kaftánnak voltaképpen Bornemissza Anna vállán volna a helye.

Apafi uralkodása aztán megmutatta, hogy Feriz bég nagyon élesszemű, előrelátó, helyesítéletű ember.

Apafi Mihály Erdély trónján is az maradt, aki volt: jólelkű, lágyszívű, embertársain mindig szívesen segítő férfi. Gyöngesége, hogy a vacsorák és ebédek után szívesen ott felejtkezett a bor mellett és nem számolgatta a kiürített kupákat, még talán nem is lett volna olyan nagy baj. Ez a gyöngeség csak felesége halála után hatalmasodott el és vált végzetessé.

Anna úgy tudott ott állni Apafi mellett, hogy ne lássák: az ő erős akarata, biztos, céltudatos szándéka vezeti az ország kormányát. Mindig vigyázott arra, hogy Apafinak sem fejedelmi, sem férji méltóságát ne kisebbitse. És mégis, egész Erdélyben, sőt Magyarországon és külföldön is tudták, ki a tulajdonképpen vezető.

Anna jól ismerte férjének lány szívét, mely megkönyörül mindenkin, akár érdemes arra, akár nem. Magánembernél ez még nem is olyan nagy baj. Legfeljebb visszaélnék jóságával, bizalmával, de fejedelemtől végzetes lehet, különösen, ha mint Apafinál, még egy másik dologgal is párosul.

Apafi előtt mindig annak az embernek volt igaza, akivel utoljára beszélt és — aki jobban tudott hízelegni gyöngéinek.

S ezzel az alávaló fogással — Bornemissza Anna nagy bosszúságára és bánatára — érdemetlen emberek mindenféle javadalmakat, kiváltságokat és kedvezményeket csaltak ki a fejedelemtől. Hízalgők és talpnyalók nyerték el tőle a só- és vánjvédelmeket, teméntelen kárt okozva ezzel a közjövédelmnek és az állami pénztárnak.

Még nagyobb baj, hogy akadnak elvetemedett lelkek az udvarnál, kik felhasználják Apafi ingerlékenységét, hiszékenységét és ártatlanokat rágalmazni kezdenek előtte. Bornemissza Anna nem győz elég éberon örködni, hogy férjével méltatlanságot ne követtessenek el. Akit hűtlenséggel vádol-

nak, az „nótára” kerül, birtokait elszedik és az udvari csel-szövők, meg talpnyalók osztozkodnak rajta. S mentől öregebb lesz Apafi, annál jobban erőt vesznek rajta gyöngeségei. Az udvari csel-szövők és intrikusok úgy lekötik figyelmét, hogy országos ügyekkel immár alig-alig foglalkozik.

Pedig itt áll előtte a legnehezebb politikai kérdés rendezése: a török fenhatóság alól a lehetőséghez képest megszabadulni, de úgy, hogy azért a bécsi hatalom se tehesse Erdélyre kezét. Ennek a politikai elgondolásnak nem volt tehetségesebb képviselője Bornemissza Annánál, ki folyton hangoztatta, hogy az erdélyi katonaságot erősíteni kell. Egy darabig a fejedelemasszonnyal egy úton haladt rokona, Teleki Mihály, Erdély kancellárja is.

Teleki Mihály így ír egyik levelében: *„A rettenetes prédálók, szófogatlanok veszik körül a fejedelem önagságát, csak az egy élő Isten vigyáz már mi reánk ... A végvárákon, Váradon nincsenek pattantyúsok, hasonlóképpen hiányoznak tanult tűzmesterek egyéb várainkban is. A fejedelemasszonynak, Bornemissza Anna önagságának kell gondoskodni arról, hogyha egy-egy tanult pattantyús betéved Erdélybe, egyik városból a másikba küldessék, hadd tanuljanak tőle. A tanácsurak az udvarnál meggazdagodnak a fejedelemtől kihízelt, vagy kicsalt adományokkal, míg a fejedelemhez hűségesebb szívű emberek mellőzésben vannak.”*

Így ír Teleki, ki egy darabig mindenben Bornemissza Anna mellett áll. Közös akarattal, erővel sok mindent rendbe is tudnának hozni.

De bekövetkezik Bánffy Dénes tragikus esete és Bornemissza Anna soha többé életében nem bocsát meg Teleki Mihálynak.

Apafi és Bánffy Dénes, a két sógor, sohasem szívelte egymást. Apafi volt a fejedelem, de Bánffy mindig érezte — talán érezte is — az ő emberi különbségét, mintahogy tagadhatatlan, ez a ragyogó külsejű és tehetségű főúr sokkal jobban is illett volna Erdélyország trónjára, mint az egyszerű Apafi Mihály.

De azt már az elfogulatlan történetírás régen kiderítette, hogy közönséges, alávaló rágalom volt Naláczy István udvarmesternek, meg Székely Lászlónak, a főajtónállónak állítása, hogy Bánffy Dénes le akarja taszítani Apafit trónjáról és

Bécs segítségével ő maga akar Erdély fejedelme lenni. Annyi bizonyos, hogy Bánffy a török helyett inkább a Habsburgokhoz vezető politikát tartotta helyesnek és célravezetőnek, de soha semmiféle titkos utakra nem tévedt, árulásra, hűtlenségre pedig nem is gondolt.

Naláncziéknak azonban igenis érdekükben állt, hogy Bánffy Dénest eltegyék láb alól. Bánffy meglehetősen összeférhetetlen természetű volt, kinek hiúságát, kinek büszkeségét, kinek érdekeit sértette meg. Naláncziék, Székelyek, Hallerék bevonták szövetségükbe Teleki Mihályt, a hatalmas, nagyeszű kancellárt és uzoni Béli Pált, a székelység generálisát. Bornemissza Anna távollétében ráveszik a fejedelmet, hogy Bánffyt elfogassa és addig ingerlik Apafit, míg halálos ítéletét is aláírja.

Bornemissza Annát erről egyik bizalmas híve értesíti, rohan férjéhez, hogy visszavonassa vele az ítéletet. A felingerelt Apafi eleinte nem akar engedni, és Bornemissza Anna, ki tudja, hogy minden perc életet vagy halált hozhat, elkeseredett fájdalomában így tör ki. „Ember mit tettél és mit tettem én, hogy kihoztalak a tatár rabságból, bár sohase kerültél volna haza, a te halálos bűnöd, Bánffy ártatlanul kiontott vére, fiunk fejére fog szállni. Apafi megrendül, visszavonja a halálos ítéletet. Mint mindig, ha Annával együtt van, megtalálja jobbik énjét. Most ő maga sürgeti a hírnököt, hogy induljon Béli várába — ott van Bánffy elfogva — és külön jutalmat ígér neki, ha idejében érkezik a kegyelmet hozó levéllel.

Csakhogy Nalánczi gyorsabban vágatott s mire a kegyelmet hozó futár megérkezik, Erdély leghatalmasabb főura már halott.

És sógora halála olyan seb volt Bornemissza Anna nemes lelkén, mely soha többé be nem gyógyult. Telekit — aki meggátolhatta volna ezt a szörnyűséget, ahelyett hogy még elősegítette — egész halála órájáig gyűlölte, de férjéhez sem tudott a régi jószívvel lenni. Húgát Apafi tette özvegy-asszonnyá.

— Nos hát megbocsátok, mit is csinálhatnék most már egyebet? De húgom férjét nem támaszthatjuk fel. Ami megtörtént, azt emberi erő jóvá többé nem teheti.

Aztán szelídebb hangon folytatta:

— Ígérd meg nekem Mihály, ígérd meg ebben a gyötrel-

mes pillanatban, melyben halálos sebekből vérzik a mi bűnös lelkünk, hogy soha többé halálos ítéletet alá nem írsz, míg azt én előbb nem látom és nem olvasom.

Apafi megesküdött és esküjét meg is tartotta.

Bornemissza Anna élete tovább is mindig a céltudatos, biztos, mindig a jót kereső úton folyt. Megvolt benne a fejedelmeknél talán legfontosabb erény: a közérdeket mindig maga és családja érdeke felé akarta és tudta helyezni. Érezte a felelősséget, melyet a népek vezetőinek — kiket földi bíró nem számoltathat — Istennel szemben érezni kell.

Minden erejével azon dolgozott, hogy Erdélyország függetlenségi hatáskörét szélesbítse, úgy a török, mint a német hatalom mellett. Iskolákat alapított, mert semmit sem becsült többre a tudásnál és műveltségénél. — Minden új iskola új út a világosság felé, — mondotta. A lelket éppen úgy fel kell fegyverezni, mint a testet, a lélek fegyvere a könyv és a betű.

Így gondolkozott ez a kiváló asszony, ki acélos lélekkel, tántoríthatatlan akarattal, megvesztegethetetlen igazságérzettel állt férje oldalán egészen halála órájáig.

Dánielné Lengyel Laura.